

Сурхондарё учун айниқса салбий таъсир кўрсатди[8]. Сурхондарёлик талабалар ва профессор ўқитувчилар Термиздан Қаршига кўчиб келишга мажбур бўлдилар[13].

1965 йилда Термиз Давлат педагогика институти яна қайта ташкил этилди. Йиллар ўтиши билан институт вилоятдаги йирик илмий ва маданий марказга айланиб борди. Унинг ташкил этилиши ва ривожланишига, ўқув-услубий ишларнинг такомиллашиб боришига, етук малакали кадрлар тайёрланишига кўплаб қобилиятли ва ишчан раҳбарлар, олимлар салмоқли ҳисса қўшдилар. 1965/66 ўқув йилида

институтда 0,3 минг талаба бўлган бўлса, 1980 йилда 3,8 минг, 1985 йилда 4,0 мингга етди[7].

Хулоса қиладиган бўлсак, кўриб чиқиладиган даврда олий ва ўрта махсус таълимнинг замон талабларига жавоб бермаганлиги, таълим жараёнининг мафкуралашганлиги, унда қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини ташкил этишдаги жаҳон тажрибаси ҳисобга олинмаганлиги аён бўлди. Таҳлил этилган даврда пахтачилик соҳасида маҳаллий техник мутахассисларнинг сифатига эмас, балки сонига эътибор қаратилганлиги кузатилди.

Фойдаланилган манба ва адабиётлар:

1. Даминова З.Ш. «XIX аср охири - XX аср Термиз шаҳри тарихи». Тарих фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. - Т., 2004. - Б. 3.
2. Экономика Узбекской ССР в условиях перестройки. - Т., 1988. - С.16; Узбекистан в мировой экономике. - Т., 1993. - С. 53.
3. Турсунов С.Н. ва бошқалар. Сурхондарё тарихи. - Б. 605.
4. Народное хозяйство Узбекской ССР в 1980 г. - С. 239; Народное хозяйство Узбекской ССР в 1985 г. - С. 248;
5. Народное хозяйство Узбекской ССР за 60 лет. - С. 226.
6. Народное хозяйство Узбекской ССР в 1985 г. - С. 246-247 302-303; Народное хозяйство Узбекской ССР за 60 лет. - С. 225.
7. Народное хозяйство Узбекской ССР в 1980 г. - С.287; Народное хозяйство Узбекской ССР в 1985 г. - С. 307.
8. Ўзбекистон Республикаси МДА. 94-фонд, 7-рўйхат, 417-иш, 219-варақ.
9. Сурхондарё ВДА. 404-фонд, 1-рўйхат, 56-иш, 28-варақ.
10. Сурхондарё ВДА. 404-фонд. 1-рўйхат, 30-иш, 22-варақ.
11. Сурхондарё ВДА. 404-фонд, 1-рўйхат, 56- иш, 26-варақ.
12. Қашқадарё ВДА. 432-фонд. 53- иш, 1-варақ.
13. Қашқадарё ВДА. 94-фонд, 5-рўйхат, 55-иш, 8-варақ.
14. «Қизил Ўзбекистон». 1951 йил 13 декабрь.
15. «Правда Востока», 1977 йил 19 февраль.

BUXORO AMIRLIGI DAVRIDA BOYSUN VA DENOVDА ADABIY MUHIT

Muhammadiyev Omon Mamataliyevich,

DXX ChQ "Yosh chegarachilar" harbiy akademik litseyi o'qituvchisi
omonmuxammadiyev19@gmail.com

Annotatsiya: Boysun va Denov qadimdan o'z madaniyati, tarixi, olimlar shoirilar, adiblar, allomalar, muddarislar yetishib chiqqan, Sharqiy Buxoroda madaniy jihatdan alohida o'rin tutgan tarixiy joydir. Bu

davra adbiy muhitida muhim tutgan tarixchi, adib-shoir, baxshilarning ijodi muayyan darajada o'z davri ilmiy adabiy muxitiga katta ta'sir ko'rsatganligini manbalardan yaxshi ma'lum. Maqolada Buxoro amirligi davrida

Boysun va Denov adabiy muhitida muhim o'rin tutgan ijod ahlari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: adabiy muxit, Abdulla Qurbon Rajab Boysuniy, Abdulla Sangardakiy, adabiyot, Boysun va Denov.

Аннотация: Бойсун и Денов – исторические места со своей культурой, историей, учеными, поэтами, писателями, учёными, муддари и культурно особое место в Восточной Бухаре. Из источников хорошо известно, что произведения историков, поэтов и поэтесс, сыгравших важную роль в литературной среде этого периода, в известной степени оказали большое влияние на научную литературную среду своего времени. В статье говорится о творческих людях, сыгравших важную роль в литературной среде Байсуна и Денова во времена Бухарского эмирата.

Ключевые слова: литературная среда, Абдулла Курбан Раджаб Бойсуни, Абдулла Сангардаки, литература, Бойсун и Денов.

Annotation: Boysun and Denov are historical places with their culture, history, scientists, poets, writers, scholars, muddaris, and culturally special place in Eastern Bukhara. It is well known from the sources that the works of historians, poets, and poets who played an important role in the literary environment of this period had a great impact on the scientific literary environment of their time to a certain extent. The article talks about creative people who played an important role in the literary environment of Boysun and Denov during the Bukhara Emirate.

Key words: literary environment, Abdulla Qurbon Rajab Boisuni, Abdulla Sangardaki, literature, Boisun and Denov.

Abdulla Qurbon Rajab Boysuniy[4] - XX asrda yashab o'tgan taniqli ijodkorlardan biridir. U 1900 yilda Boysunda taqvodor dehqon Rajab hoji xonadonida tavallud topgan. Abdulla Rajab Qurbon hayit kunlari tug'ilgani uchun ismini Qurbon qo'yishadi. Ancha yillar Boysunda yashagan va faol bo'lib ishlagan, 1886 yilda tug'ilgan Mirza Salim Do'stmurodov hamyurti Abdulla Rajab Boysuniy haqida 1976 yilda pedagog-

yo'zuvchi Tohir Usmonga quyidagilarni aytib bergan:

- Qurbon Rajab hoji Boysuniyni yaxshi tanirdim. Chunki men Boysundagi domla Abdusamad Ko'chkariy, mulla Jo'ra maxsum, dashtig'ozlik mulla Muhammadilar dars beradigan katta madrasada to'rt yil tahsil olganman. Qurbon Rajab Boysuniy esa mulla Hamdam mudarris bo'lgan kichik madrasada ta'lim olardi. 1921 yilda navqiron yigit bo'lib yetishgan Abdulla Rajab Boysuniy kelishgan, oq badan, qirra burun, cho'zinchoq yuzli, qo'y ko'zli, qayrilma qoshli, keng peshona va shirali ovozga ega bo'lgan. U ilmga tashnaligi, qobiliyati bilan ajralib turgan.

Azimov Ravshan Mufti[4] (1876-1961) Boysun rayonidagi Avlod qishlog'ida tug'ilgan. Yoshligidan o'ta zehnli bo'lgan. Ustazi Domla Orif hojidan ilk ilm saboqlarini olgan. 14 yoshidan 34 yoshigacha Buxorodagi «jahonbog'i» madrasasida ta'lim olgan. 1911 yilda 34 yoshida muftilik darajasiga yetgan. 1913 yilda muftilik yorlig'i bilan taqdirlangan. Amir Sayid Olimxon Buxoro amiri etib tayinlanganida, mufti Ravshan Boysun bekligida muftilik martabasiga o'tirgan. Sovet hokimiyati davrida bir necha marotaba tayziqga uchragan. Qabri «Qo'rg'oni bolo» qabristonida. 14 yoshigacha Boysun markazidagi «Hududiya» madrasasida ta'lim olgan. Madrasada Mullo Holl Oxund, Mirzo Abduholiq maxsum, Domla Orif Xoji va boshqalardan ilm sabog'ini olgan... Mufti Domla Ravshan 1922 yildan qatag'onlikka uchragan va 1941 yilgacha viloyat qishloqlarida darbadarlik va sargardonlikda yashagan. 1952 yilda sovet hukumati tomonidan dindor sifatida qamalib, 1953 yil iyulda Stalin vafotidan keyin ozodlikka chiqarilgan. Otasi Azim Surfi o'ta bilimli, zehnli bo'lgan. Qur'oni Karim, Xadisi-sharifning bilimdoni bo'lib, juvogarlik ishi bilan shug'ullanib, saxiy amin odam bo'lgan. Odamlarni chirog'ini bepul moy bilan ta'minlab turgan. Azim So'fi 1922 yilda Qizil armiya tomonidan otib tashlangan. Qabri «Qo'rg'oni Boloda». Mufti Ravshan Buxorodagi «Jahonbegi» madrasasida Domla Hamdam bilan o'qigan. Ravshan Azim muftilik, domla Hamdam raislik unvoni bilan

taqdirlanib Boysunga qaytgan. Madrasada oldinma keyin Mullo Umar va Mullo Badal (ikkalasi Pasurxi qishlog'idan), Mullo Abduraxmon (Bogibolodan), Domla Do'st Oxund bilan (Kuchkak) birga o'qigan. Domla Do'st Oxundni o'g'li mullo Sharif Maxsum keyinchalik Tojikistonga ko'chib ketib, jon saqlab qolgan. Ikkinchi jahon urushi yillarida 1942 yilda Sovet Ittifoq Oliy Soveti Prezidium raisi M.Kalenin, Kuybeshovda O'zbekistonlik bir gruppada diniy ilmlar bo'yicha mutaxassis odamlarni chaqirib, ikkinchi jahon urushini taqdiri haqida maslahat qilgan ekan. Bu yig'ilishda Domla Mufti Ravshan ham qatnashib, sovet hukumatini g'alabaga erishishi bashorat etgan. Mufti Domla Ravshan o'zidan keyin solix farzandlar qoldirdi.

Domla Karimbek[4] (1864-1950) Boysun bekligida Sariosiyo mavzesida tug'ilgan. Otalari Raximbekboy undan Ernazarboy undan Mullo Niyoz Oxund.

Domla Karimbek dastlabki bilimini otalari hamda amakilari Eshoni Qiron huzurida chiqaradi. Boysundagi «Hududiya» madrasasida ta'lim olib, undan so'ng Buxorodagi Nodir Devonbegi madrasasida tahsil olib, qaytib keldi. Domla Karimbekning ukalari domla Xursandning (marhum 1970 yilda vafot etgan) ma'lumotiga ko'ra u kishi Boysundagi madrasada bir yil mudarislik qiladi. Keyinchalik bir necha yil qozilik devonida ishlagan. Xalqimiz orasida domla Karimbek va amakilari Eshoni Qiron - Rais haqida juda ko'plab rivoyatlar yuradi. Qur'oni Karim, Xadisu Sharif tafsiflarini yaxshi mutoola qilganlar. Qur'oni Karim oyatlari bilan turli xastalikka chalingan bemorlarni darddan forig' etish hislatiga ega bo'lgan. Domla Karimbek oxirgi vaqtlarda Sariosiyo qishlog'ida yashab vafot etgan. «Sariosiyo» qabristoniga dafn etilgan.

Norqul Shayx Rajab o'g'li[4] (1879-1975) Boysun bekligida tug'ilgan. Otalari Rajab oqsoqol bo'lgan. Boysun bekligidagi «Hududiya» madrasasida ta'lim oldi, keyinchalik Buxorodagi Mir Arab madrasasida tahsil olgan. Boy-badavlat o'ziga to'q kishi bo'lib otasidan yer, molu-mulk qolgan. 1930 yilda barcha molu-mulki, alacha to'qiydigan do'konlari davlatga musodara qilinib, quloq

qilingan. Qur'oni Karim va Hadisu Sharif tafsiflarini mukammal bilgan. Qur'oni Karim oyatlari bilan turli xastaliklarga (quturish, ruhiy kasallik va boshqa) chalingan bemorlarni darddan foriq' etish hislatiga ega bo'lgan.

Norqul Shayxni o'g'illari Aziz Norqulovni aytishicha, otalari oxirgi vaqtlarda Poygaboshi mahallasida yashab vafot etgan. «Qo'rg'oni bolo» qabristoniga dafn etilgan.

Abdulla Sangardakiy[3] XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshlarida yashab, ijod qilgan qalam ahlilaridan biridir. U Sariosiyo tumanidagi anchagina mashhur Tog' qishlog'i – Sangardakda, aniqrog'i uning «Bog'cha» deb ataladigan kichik qishlog'ida tug'ilib voyaga yetgan. Ma'lumki, Sangardak kattagina aholi istiqomat joyi bo'lib, u bog'cha, changloq, dug'oba, xuaki, tig'iz kabi qishloqchalar majmuyidan iboratdir. Qishloqda asosan o'zbeklarning qatag'on urug'i va tojiklar necha-necha asrlardan buyon yonma-yon yashab quda- anda bo'lib kelishgan. Sangardak o'zining sunbulali sharsharasi (avvallari u Sharik Mozor deb atalgan), bog'-rog'lari va savodxon kishilari, mulla-shoirlari, tog' tepasidagi ziyoratgohi, sermeva bog'-rog'lari bilan mashhur bo'lgan.

Abdulla Sangardakiy XIX asr o'rtasilarida ana shu yurtda hunarmand-kosib oilasida tug'ildi. Uning otasi Zarbof laqabi bilan atashgan. Chunki u kelin-kuyovlar uchun zarbof liboslar, otlar uchun zarrin yopinchiqlar tayyorlar ekan. Onasini Zarzar ona deyishgan. U qizlar sochiga zarrin shirozlar, yoqa va kashtalar tayyorlagan.

Abdulla Sangardakiyning bolaligi qiyinchilik bilan o'tgan bo'lsada, yaxshi xat-savod chiqardi. Qishloqda maktab yo'qligi tufayli Sangardakdan 26 kilometr uzoqlikdagi madrasada o'qidi. Yaxshi shoir, bilimdon mulla, otasi kabi hunarmand zarbof bo'lib voyaga yetdi. U yaxshi ovchi ham edi. Abdulla Sangardakiy bayram kunlarida, turli ayyomlarda o'z g'azallari, xususan, hazil she'rlari bilan kishilar ko'ngliga zavq-shavq baxsh etgan, ularni ezgu ishlarga ruhlantirgan. U qishloqdagi ikkita katta ko'priq qurilishiga bosh-qosh bo'lganligini rivoyat qilishadi.

Abdulla Sangardakiyning el oqsoqoli, maslahatgo'yi bo'lganligini ham ta'kidlashadi.

Tog' yo'lini qabriston orqali o'tkazishga majbur bo'lib, Abdulla Sangardakiydan maslahat so'raganlar. U kishi bunday ish tutishni ma'qul topmagan. Shunda Rahimqul degan bobo: "Mana, men boshlab beraman", - deb ketmon ko'tarib, yo'l qurishni boshlaganlarga yetakchilik qilgan va ikki kundan so'ng vafot etgan[3].

Abdulla Sangardakiy turli giyohlar bilan kishilarni davolagan, yoshlarni o'qitgan, she'riyatni oshno qilgan. U diniy va dunyoviy adabiyotlarni yaxshi bilgan, mohir hattot bo'lgan. Abdulla Sangardakiyning "Muhimot ul muslimiyn" asarini g'oyatda go'zal husnixat bilan ko'chirganligi ma'lum. U Sobir Sayqaliy Hisoriy, Manjumiyy, Kalomiy, Abdushukur Siddiq Sinagiy, Abdulhakim Darbandiy, Holmo'min Panjobiy kabi shoirlar bilan bir davrda yashab, ijod qildi, boshqa bir shoir Abdulla G'aribiy uni o'ziga ustoz hisobladi.

Abdulla Sangardakiy maktablarida o'qitiladigan forsiycha "Chor kitob"ni o'zbekcha yozdi va uni "Chor kitobi turkiy" deb nomladi.

Sobir Sayqaliy[3] – Muhammad Sobir Xoji o'g'li Xisoriy XIX asrda yashab, ijod etgan shoirlardan biridir. U o'z nazmi muqaddimasidan shaxsini "Xoji o'g'li" deb ko'rsatgan. Sobir Sayqaliy bilimdon inson, yaxshi shoir, moxir xattot sifatida tanilgan. Uni Masexo Boysuniy kabi o'z ovozigacha doston va ajoyib she'rlariga ega ijodkor sifatida bilishgan hamda Buxoro, Samarqand, Qo'qonda tuzilgan bir necha tazkiralarga kiritishgan. Jumladan, Malaviy Xo'qandiy shoir Sobir Sayqaliy to'g'risida quyidagilarni aytgan: Shoir Sayqaliy muxabbati olibolardandir. Bu zo'r qobiliyatga ega bo'lmish zot ko'rinishda qotma, cho'qqisoqol, qoramtir po'stli. Oriq gavdali bo'lib, bir ko'zlari ko'r ekanlar, ko'rinishida bu fazlu-fazoyil sohibi shiorning qiyofasi aqli darajasiga mos bo'lmagani to'g'risida ko'p latifalar sodir bo'lar emish. Jumladan bir kuni shiorning yozgan asarlari orqali muhabbat etmish bir kishi uzoqdan Hisorga ziyorat uchun keladi. Nihoyat mahallasiga borib so'rab, bir kishidan mana shu tor ko'chadan borib, ariqchadan o'tib, chap tomondagi bog'cha hovlining oldiga to'xtab, chaqiring degan javob oladi.

Ko'rsatma bo'yicha borsa bir arriq qoracha gavdali bir ko'zi ko'r kishiga uchraydi. Sayqaliy ekanligiga ishonmay salom beradi. Hayron bo'lib turganda nazar solib-qarab, shoir ekanligini faxmlaydi. Bir buzuvq devorni loy bilan tuzatib turgan ekan. Qo'li loy bo'lgan holda "kimni istaysiz?" deb so'raydi. Shoir Mavlono Sayqaliy axtarib kelgan edimdegach. Nima qilar edingiz – degan. Ul bir ko'rsak deydi. Sayqaliy darhol qo'lini ariqda yuvib, artib kelib shoirga uzatib "o'shal siz istagan va aytgan ko'r sak (ko'r it) bizda deb lutf so'zlab kulib so'rashadi. Shoirni hovlisiga xursandlik ila qabul etadur".

Filologiya fanlari nomzodi Sayfiddin Sayfullo va Vashington universiteti aspiranti Dovut Xunzikerlar Sobir Sayqaliyning 1322 hijriy (1904-milodiy) yilda Toshkentda arab alifbosida bosilgan "Ravzat ush shuxado"sini tadbil qilib, nashrga tayyorladilar. (Sino jurnali. 2003 yil 10-son 22-bet). Sobir Sayqaliyning "Ravzat ush shuxado" (Qissai Sayqaliy)si turkiy qissalar ichida badiiy barkamolliigi, ta'sirchanligi bilan ajralib turadi.

Sobir Sayqaliyning 9000 baytdan iborat masnaviysi mahorat bilan yozilganligi uchun ham katta shuxrat qozonib, qayta-qayta Toshkent, Qozon va boshqa shaharlarda litografiya usulida bosilgan va ko'chirilgan.

Sobir Sayqaliy kitobi ikki qismdan iborat bo'lib, birinchi qismi Xamdu na't Payg'ambarlar qissasi, jumladan Muhammad alayhis salomning imomlar bilan munosabatlari. Imom Hasan va Imom Husayn taqdiralaridan bashorat. Bibi Xadicha va Bibi Fotima bilan bog'liq voqealar Xazrat Ali va Muoviya o'rtasidagi ziddiyatlar Xazrat Alining shahid bo'lishi kabilardan iborat. Ikkinchi qismida esa Imom Xasanning shaxid bo'lishi va imom Xusainning fitnaga uchrashi karbalo dashtida ahli bayt bilan 70 kishining qatl etilishi yuksak mahorat bilan tasvirlanadi. Sobir Sayqaliy XIX asrning 80-yillarida Denov dehqonlarining amirning haddan ziyod soliqlariga qarshi ko'tarilgan qo'zg'oloni guvohi bo'ladi.

Ayrim ma'lumotlarga ko'ra Sobir Sayqaliy Denov tumanidagi Sina qishlog'ida yashagan. Bir oyog'i oqsoq bo'lgan. Shu qishloqda qarindosh urug'lari, avlodlari borligi

aytiladi. Shu qishloqlik muallima va shoira Gulbahor Karimova Sobir Sayqaliyning bir kitobi o'z qo'lida saqlanayotganligini bildiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Avazov U.Yu. XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Buxoro amirligining janubi-sharqiy bekliklaridagi ijtimoiy-siyosiy va madaniy hayot. Tarix fan. nomz. diss. avtoreferati. – Toshkent, 2005. – 28 b.
2. Tursunov S.N., Turdiyev T. Denov. – Toshkent: Fan, 2009.
3. Tursunov S.N., Qobilov E.A. va boshq. Surxondaryo tarixi. – Toshkent: Sharq, 2003.
4. Tursunov S., Rashidov Q. Boysun. – T.: Akademnashr, 2011. – B. 430.

SURXONDARYO VILOYATI QISHLOQLARDA MADANIY-MA'RIFIY ISHLARNING HOLATI

Mirzayev Husniddin Xolmo'minovich,
Surxondaryo viloyati Termiz Shahar kasb-hunar maktabi yoshlar
bilan ishlash bo'yicha direktor o'rinbosari

Annotatsiya: Qishloq aholisi siyosiy ongi va ma'naviy madaniyatini rivojlantirish davlatning eng murakkab va muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. O'zbekistonda turli soxalarda amalga oshirilayotgan islohotlarning natijasi, avvalo, aholi ma'naviyati bilan chambarchas bog'liqdir. Maqolada ayni shu mavzuda so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: qishloq, ta'lim, ma'naviyat, klublar, maktab, Surxondaryo, kutubxona.

Аннотация: Развитие политического сознания и духовной культуры сельских жителей является одной из наиболее сложных и важных задач государства. Результат реформ, реализуемых в Узбекистане в различных сферах, тесно связан с духовностью населения. Статья посвящена той же теме.

Ключевые слова: село, образование, духовность, кружки, школа, Сурхандарьинская область, библиотека.

Abstract: Development of the political consciousness and spiritual culture of rural residents is one of the most complex and important tasks of the state. The result of the reforms implemented in Uzbekistan in various fields is closely related to the spirituality of the population. The article deals with the same topic.

Key words: village, education, spirituality, clubs, school, Surkhandarya,

library.

Mustaqillik yillarida ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarni amalga oshirish uchun keng imkoniyatlar yaratilib, qishloqlarni ma'naviy jihatdan yangilash asosiy vazifalar qatoridan joy oldi. Madaniy-ma'rifiy muassasalar o'z xususiyatiga ko'ra ma'naviyat o'choqlari bo'lib, ular xalq ijodini targ'ib qilish va rivojlantirishga xizmat qiladi.

Qishloq – jamiyat rivojida muhim o'rin tutgan, aholining o'ziga xos tabiiy, mehnatni tashkil etishdagi ijtimoiy-iqtisodiy faoliyatlar, an'ana, turmush va tafakkur tarzi, madaniy-maishiy xizmat ko'rsatish infratuzilmasi darajasi va xususiyatlari bilan farqlanadigan muayyan ijtimoiy makon, "aholisining ko'pchiligi dehqonchilik, chorvachilik yoki qishloq xo'jaligining boshqa turi bilan mashg'ul bo'lgan aholi manzilgohi hisoblanadi". Ma'muriy-hududiy tuzilishning eng quyi bo'g'ini sifatida mamlakat obodligi, xalqning farovon yashashi qishloqlarning taqdiri va kelajagi bilan bevosita bog'liq. O'zbek xalqining kelib chiqishi ham bevosita qishloq zaminiga borib taqaladi[2].

Xalq kuy-qo'shiqlari, o'yinlari kabi ijod namunalarini to'plash, o'rganish va rivojlantirish madaniy-ma'rifiy muassasalarning asosiy faoliyatlarini tashkil etadi. Tarixiy, madaniy, ma'rifiy va ma'naviy-